

Н.В. Горло

**ОСОБЛИВОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО
БУДІВНИЦТВА У ПЕРІОД СПОРУДЖЕННЯ
ВОДОСХОВИЩ ДНІПРОВСЬКОГО
ГІДРОКАСКАДУ (50-70-ТІ РР. ХХ СТ.)**

У ХХ ст. спорудження Дніпровського гідрокаскаду стало знаковою подією для Наддніпрянщини, внаслідок якої значно змінився географічний і соціально-економічний профіль регіону. Закономірно, що поява Дніпровського гідрокаскаду завжди привертала до себе пильну увагу громадськості і науковців: спершу як грандіозне за розмахом зведення „величних будов комунізму”, згодом – як явище, в якому містяться витоки багатьох сучасних екологічних, економічних і соціальних проблем. До сьогодні актуально залишається потреба відселення з зони підтоплення, зведення нових будинків для переселенців, берегоукріплення. Соціально-економічні заходи, які проводилися у зв'язку з переселенням у період спорудження Дніпровського гідрокаскаду, знайшли відображення у нечисленних наукових роботах [1]. Однак домінуючою є увага до житлового будівництва, у той час як громадянське будівництво (зведення споруд громадського призначення – закладів освіти, культури, охорони здоров'я) є не менш важливим, адже їх функціонування сприяє задоволенню потреб і інтересів індивіда і в цілому свідчить про ступінь розвиненості суспільства. З огляду на це метою статті є з'ясування особливостей громадянського будівництва у процесі спорудження об'єктів Дніпровського гідрокаскаду, що дасть підстави зробити висновок про місце соціальних проблем у планах радянського керівництва в період розгортання гідробудівництва.

Великі розміри затоплених і підтоплених територій у процесі влаштування водосховищ Дніпровського гідрокаскаду закономірно потребували перенесення і відновлення значної кількості громадських споруд. На Каховському водосховищі було перенесено 1170 державних будівель, 2035 колгоспних [2], 114 адміністративних і виробничих споруд [3, 7]. Спорудження Кременчуцького водосховища потребувало відновити 119 шкіл, 36 медичних закладів, 17 клубів, Будинків культури і 156 приміщень місцевих рад [4, 13, 14]. На Дніпродзержинському водосховищі переносилося 512 колгоспних будівель [5, 129], на Канівському – 416 державних, громадських і кооперативних будов, 333 громадських споруди, 10 промислових підприємств [6, 145]. Обсяги будівельних робіт були значними і потребували виконання завдань у найкоротший термін з метою забезпечення функціонування закладів освіти, культури, охорони здоров'я.

Будівництво споруд громадського призначення здійснювали спецбудтрести Міністерства міського і сільського будівництва УРСР. Вони зводили школи, медичні заклади, будинки місцевих рад народних депутатів, приміщення зв'язку, будівлі міністерств: культури, комунального господарства, сільського господарства, юстиції, соціального забезпечення. На спецбудтрести покладалася функція зведення житлових будинків для пільгових категорій населення,

а також надання допомоги колгоспам і населенню у зведенні громадських виробничих будівель і житлових будинків. Перенесенням колгоспних будівель і споруд займалися самі колгоспи, а у перенесенні житлових будинків і споруд, які належали державним, кооперативним і громадським організаціям, брали участь відповідні міністерства і відомства. За знесення і перенесення будівель, які їм належали, виплачувалася компенсація і при необхідності відновлення їх на нових місцях кошти передавалися централізовано профільному міністерству.

На всіх гідровузлах найбільш нагальною була проблема будівництва нових шкільних приміщень, які потрібно було відновити якнайшвидше. На школи поширювалася практика виплати компенсацій від Міністерства будівництва електростанцій СРСР (з 1962 р. – Міністерства енергетики і електрифікації СРСР). Однак розміри компенсації були невеликими, тому значні додаткові суми у будівництво повинне було вкладати Міністерство освіти УРСР. Недостатність фінансування і потреба у дотаціях пояснюється не тільки недосконалою системою нарахування і виплати компенсацій, але й тим, що для будівництва розроблялися проекти, які передбачали будувати просторіші приміщення, які й коштували дорожче. Наприклад, у 1953 р. на Каховському водосховищі підлягали перенесенню 33 школи і 2 дитячих будинки, суму компенсації за них встановили у розмірі 6,5-7 млн. крб., а нове будівництво коштувало 21 млн. крб. [7, 85]. У наступному році для перенесення шкіл і дитбудинків енергетики виділили 3 млн. крб., а Міністерство освіти УРСР додатково вклало 18,05 млн. крб. [8, 26]. Безпосередньо перед заповненням водосховища, за даними Міністерства освіти УРСР, було знесено і підлягало розборці ще 123 школи, які оцінили у 16,36 млн. крб. За цей час вартість нового будівництва зросла до 45 млн. крб. [9, 150]. Нове шкільне будівництво, хоч і було дорожчим, виправдало себе, тому що спостерігалися очевидні позитивні моменти: замість кількох приміщень будували споруди більші за кубатурою і впорядкованіші. Зокрема, у с. Покровському (Каховське водосховище) раніше школярі займалися у 4 хатах, розкиданих по різних кутках села, а на новому місці для них було збудоване двоповерхове приміщення школи-десятирічки [10, 8].

Про те, що шкільне будівництво не було пріоритетним у зведенні споруд громадського призначення, яскраво свідчить ситуація зі Златопільською семирічною школою Василівського району (Каховське водосховище). Ще у 1954 р. було визнано необхідним перенести школу із зони берегообвалення і збудувати нову. У 1956 р. комісія УкрГідепу обстежила береги водосховища і встановила, що потрібно перенести одну будівлю школи, але перенесення ще однієї аварійної споруди не запланувала [11, 119]. Місцевий колгосп ім. Шевченка виділив 2 га землі для будівництва, Запорізький облміськпроект склав проект нової школи, а обласний відділ народної освіти включив школу у план будівництва на 1958 рік. Проте великою несподіванкою стало відхилення її будівництва Держпланом УРСР [12, 120 зв.]. Зволікання загрожувало тим, що старе приміщення могло в будь-який час обвалитися, внаслідок чого виникала загроза для життя школярів.

Спецбудтрести, які зводили школи, часто не вкладалися у встановлений термін, а якість проведених ними робіт не відповідала вимогам. У с. Кут Дніпропетровської області термін зруйнування старого приміщення і будівництва нового не узгодили, тому школа взагалі не могла почати новий навчальний рік [13, 125]. На одному із засідань Василівського райвиконкому стосовно житлового і громадського будівництва було зазначено, що „якість будівництва дуже погана” [14, 1,2]. На зведенні школи в селі Балки Василівського району Запорізької області низькоякісними були роботи з укладки цегли, столярні та теслярські роботи [14, 46,47].

На інших гідровузлах шкільне будівництво теж відставало від запланованих термінів або ж відкладалося на невизначений час. Наприклад, на Кременчуцькому водосховищі в Іркліївському районі Черкаської області на початок 1958 р. в с. Мойсенці проживало 200 сімей, с. Москаленки – 180 сімей, с. Самовиця – 150, с. Павлівка – 215, а школи для дітей вчасно так і не збудували. Секретар Іркліївського райвиконкому Я. Боллобаш запитував: „Де ж будуть навчатися діти цих сіл?”. У ситуації він звинуватив республіканське Міністерство освіти, Міністерство культури, які занедбали будівництво клубів і бібліотек, а також Міністерство охорони здоров'я, яке не займалося зведенням лікарень [15, 6,7]. У період спорудження Дніпродзержинської ГЕС на міжобласній нараді з підготовки водоймища (25 липня 1963 р.) стосовно будівництва об'єктів громадського призначення зазначалося: „Міністерство будівництва УРСР віднесло ці роботи до другорядної справи, не забезпечило їх будівельними матеріалами, механізмами, транспортними засобами та кадрами. Річний план робіт по будівництву шкіл виконаний на 26,7%, лікарень – 9% і будинків для пільговиків – 23,5%. З вини цього міністерства не будуть вчасно введені в дію 5 шкіл в нових населених пунктах, що ускладнює навчання дітей в 1963-1964 навчальному році. Неготовність шкіл стримує далі переселення громадян” [16, 6,7].

Протягом періоду зведення об'єктів гідрокасаду розрив між компенсаційними сумами і фактичними потребами для будівництва збільшувався. Наприклад, у Полтавській області (Дніпродзержинська ГЕС) на будівництво об'єктів освіти енергетики виділили 144,2 тис. крб., а потрібно було набагато більше – 1662,7 тис. крб. [17, 1]. У цьому випадку енергетики збільшували компенсацію за рахунок зменшення кошторису на роботи по санітарних заходах. Так, у селах Селище і Бобриця Канівського району Черкаської області (Канівська ГЕС) переносилися дві школи на нове місце, грошова компенсація за них була незначною – 51,86 тис. крб. На той час кошторисна вартість нової школи становила 273 тис. крб. Щоб отримати ці суми, в кошторисі зробили перерозподіл витрат. Зокрема, було зменшено кошти на санітарну очистку садиб, перенесення дворів і колгоспних будівель. Таким чином змогли зняти з різних статей 221,14 тис. крб. [18, 90,91]. Загалом недоліки у фінансуванні були пов'язані з тим, що компенсацію виплачувало Міністерство енергетики СРСР, яке було більше зацікавлене у зведенні гідроенергетичних і гідротехнічних об'єктів (електростанції, греблі, водосховища), аніж у соціально-економічних заходах, пов'язаних з житловим і громадським будівництвом.

Важливим аспектом шкільного будівництва було спорудження будинків для вчителів. Вчителі, які працювали в селах за призначенням, дуже часто винаймали квартири. Отримати нове житло під час переселення для них було проблемою, тому що вважали, що „в нових селах не буде зайвої площі, кожен буде для себе”. Тільки домовласники мали право отримати ділянку для зведення нового будинку, а вчителі-квартиронаймачі позбавлялися цього. Не дивно, що частина вчителів взагалі виїжджала з наддніпрянських сіл. В Апостолівському районі з цього приводу зробили песимістичний висновок: „Може статися так, що школи залишаться без вчителів” [19, 133].

Ситуація зі шкільним будівництвом є показовою для характеристики підходу щодо спорудження інших будівель громадського призначення – лікарень, дитсадків, будинків культури. Незначну компенсацію за них виплачувало Міністерство електростанцій СРСР, тож кошти, яких не вистачало на нове будівництво, повинні були відшукати профільні міністерства. У Черкаській області у 1958 р. на перенесення культосвітніх установ виділялося 948 тис. крб., за які можна було збудувати тільки один клуб, тоді як затоплювалося 75 будинків культури, 13 сільських клубів, 11 сільських бібліотек вартістю 21950 тис. крб. [20, 31].

Крім суто фінансових проблем, зведення споруд громадського призначення не в останню чергу гальмувалося недостатньою увагою представників органів місцевої влади. Як відзначалося у листі секретаря Іркліївського райкому партії Я. Боллобаша в газету “Колгоспне село”, “... облвиконком і обком партії глибоко не займаються питанням переселення, дуже часто ні з ким навіть порадитись по питаннях переселення. В обкомі партії ніхто з секретарів конкретно питанням переселення не займається. А це серйозне питання” [15, 7].

Відновлення і влаштування господарського життя на нових місцях було складною і нелегкою справою, незалежно від того, стосувалося воно окремих господарств, колгоспів чи організацій, які фактично змушені були розраховувати більшою мірою тільки на себе. Відновлювальне будівництво було пов'язане з багатьма труднощами, насамперед з нестачею коштів унаслідок недостатнього компенсування вартості споруд з боку енергетиків. Будівництво споруд громадського призначення загалом є типово-показовим стосовно ставлення радянського керівництва до потреб пересічних громадян. На хвилі гігантоманії, яка передбачала зведення грандіозних будов комунізму, на другий план відійшли потреби й інтереси звичайної людини. Прагнення до масштабного будівництва супроводжувалося намаганням якомога більше здешевити заходи, що супроводжували спорудження гідровузла, тобто заходи по переселенню, захисту від підтоплення тощо. Як наслідок – затягування терміну спорудження будинків громадського призначення та низька якість будівельних робіт. Це погіршувало якість життя населення, яке виступало для представників влади переважно як своєрідний „демографічний ресурс” у масштабних комуністичних перетвореннях. З огляду на це подальшого дослідження вимагає проблема співвідношення загальнодержавного і особистісного

інтересу у період соціально-економічних перетворень 50-70-х рр. ХХ ст.

1. Ковпак Л.В. *Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.)*. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003.; Панченко П.П., Шмарчук В.А. *Аграрна історія України: Підручник. – 2-е вид., випр. і доп.* – К.: Товариство „Знання”, КОО, 2000.
2. Жаров В. „Нема Дніпра, одна вода осталась...” // *Выбор*. – 1991. – № 11. (апрель).
3. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України)*. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 6293.
4. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 386.
5. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп.10. – Спр. 1880.
6. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп. 9. – Спр. 7408.
7. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 8051.
8. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України)*. – Ф. 1. – Оп. 79. – Спр. 334.
9. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 10863.
10. Тихонов Я. *Каховское море // Молодой колхозник*. – 1955. – № 9.
11. *Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО)*. – Ф. Р-353. – Оп. 3. – Спр. 228.
12. ДАЗО. – Ф. Р-353. – Оп. 3. – Спр. 259.
13. *Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО)*. – Ф. Р-3383. – Оп. 5. – Спр. 108.
14. ДАЗО. – Ф. Р-353. – Оп. 3. – Спр. 175.
15. *ЦДАГО України*. – Ф. 1. – Оп. 79. – Спр. 363.
16. ДАДО. – Ф. Р-3383. – Оп. 10. – Спр. 78.
17. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп.10. – Спр. 2985.
18. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп.13. – Спр. 7638.
19. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп.8. – Спр. 8926.
20. *ЦДАВО України*. – Ф. 2. – Оп.9. – Спр. 4465.

О. А. Дудяк

АГРАРНИЙ СЕГМЕНТ У СОЦІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ М. ЛЬВОВА ЗА ДАНИМИ ПЕРЕПИСУ 1931 Р.

Євреї були одними з найдавніших мешканців м. Львова. Дослідники припускають, що певна їх частина переселилася до міста зі зруйнованого монголами Києва, і навіть є припущення, що вони розмовляли мовою, близькою до старокіївської говірки [1, 83]. Проте вплив у Львів євреїв з країн Заходу, насамперед з Німеччини, зумовив те, що повсякденною мовою львівських євреїв стала рання версія мови Ідиш. Відмінності у походженні, побуті, ментальності зумовили виникнення у місті двох єврейських громад: одна замешкувала передмістя, інша – середмістя [1, 83]. Незважаючи на це, у наступні століття чисельність єврейського населення і його вплив на соціально-економічні процеси у Львові зростають.

На початку 1930-х рр. іудейська громада Львова нараховувала 99595 осіб або 32% всього населення міста [3, 96]. Враховуючи близькість конфесійної приналежності та національної ідентичності, які були характерними для західноукраїнських земель

досліджуваного періоду та недостовірність тогочасної польської національної статистики, приймаємо науковий підхід, за яким етнічна приналежність визначається за конфесійною. Тобто іудеї ототожнюються з євреями.

Єврейське населення м. Львова досліджувалось українськими і зарубіжними науковцями, проте вони здебільшого зосереджувалися на особливостях структури зайнятості цієї етноконфесійної спільноти, а її соціальна структура, зокрема її аграрний аспект, детально не вивчалася [2,4,5,6, 9, 10]. Автор статті ставить за мету дослідити аграрний сегмент у соціальній структурі м. Львова у 1930-х рр.

Базовим джерелом для запропонованої розвідки є перепис 1931 р., який був і залишається найбільш повним джерелом соціально-економічної та статистичної інформації для дослідників суспільства міжвоєнної Польської держави, зокрема і населення Львова у вказаний період.

Перепис 1931 р. зафіксував відношення облікованого населення до засобів виробництва та характер виконуваної ним праці (розумова, фізична), а також ставлення власників засобів виробництва до використання найманої робочої сили (використовували чи не використовували). Ці зафіксовані характеристики населення дають нам можливість, окрім традиційних для міжвоєнних польських переписів соціальних категорій як власники, розумові працівники, робітники та особи з невизначеним суспільним статусом, виокремити серед львівських міщан такі соціальні групи, як буржуазія, дрібноміщанство, землевласники.

Соціальну структуру іудейської громади Львова у категоріях перепису 1931 р. відображено в таблиці 1. Аналіз її даних показує, що самодіяльні (працююче населення) серед іудейської спільноти становили менше половини – 44,5%, натомість у римо-католиків та греко-католиків самодіяльні склали більше половини їхньої спільноти. Також дуже високу питому вагу серед єврейської громади Львова становили власники засобів виробництва, незначним чином поступаючи найманим працівникам. Доволі високий відсоток серед євреїв Львова склали розумові працівники, натомість значно нижчим, порівняно з польською та українською громадами, був відсоток робітників.

Таблиця 1. Соціальна структура іудеїв м. Львова в категоріях перепису 1931 р. [3, 96-97].

Соціальні категорії	Самодіяльне населення з сім'ями		Лише самодіяльне	
	загальна кількість	%	загальна кількість	%
Власники	47206	47,4	18770	42,4
Розумові працівники	16516	16,6	8308	18,8
Робітництво	28519	28,6	14673	33,1
Особі з невідомим суспільним статусом	7354	7,4	2531	5,7
Разом	99595	100	44282	100

Для детальнішого розгляду соціальної структури єврейського населення Львова необхідно проаналізувати переписну категорію власників засобів виробництва, використовуючи подані в переписі критерії (таблиця 2).